

El dret a la indiferència

Victòria Camps. Universitat Autònoma de Barcelona

La diversitat cultural ha començat a reclamar l'atenció de la política els darrers vint anys i ha obligat a replantejar-se perspectives i oferir respostes a demandes inèdites. L'interès per la diversitat de les cultures ha estat al mateix temps teòric i pràctic. La teoria ha vingut majoritàriament dels Estats Units, contra un pensament liberal que havia caigut en l'error de concebre totes les persones com a subjectes abstractes d'uns drets igualment abstractes i universals. El pensament liberal no ha tingut en compte diferències que són imprescindibles a l'hora de determinar drets fonamentals i criteris de justícia. En aquesta línia, el liberalisme polític de John Rawls és l'exemple paradigmàtic d'una teoria pensada des de la perspectiva de l'home blanc heterosexual occidental, per molt que l'esmentat i reconegut filòsof va volgués presentar com una teoria universal de la justícia. Els errors de la filosofia liberal requerien una correcció, la qual va venir de la mà de les teories comunitaristes les quals, al contrari del liberalisme, posaven l'accent en individus marcats per una identitat comunitària i, en conseqüència, subjectes de necessitats i proteccions no necessàriament universalitzables. Del comunitarisme al multiculturalisme hi havia una transició lògica. D'alguna manera, i dit molt breument, les moltes i diverses cultures havien de substituir el subjecte abstracte de la Declaració de drets humans.

En l'àmbit pràctic, entre nosaltres ha estat el fenomen migratori el

detonant del canvi de perspectiva. Calia donar prioritat a la consideració específica dels «altres», els «diferents». Una societat en la qual confluïen diferents cultures, cada una d'elles amb una idiosincràsia particular, havia de començar a resoldre els problemes culturals específics, els conflictes que sorgien entre la cultura majoritària i fins aleshores indiscutida i les cultures sobrevingudes. En algunes de les seves crítiques, els comunitaristes tenien tota la raó. Les societats liberals es mostraven incapaces de crear cohesió social al voltant d'uns valors anònims, universals per definició, però en el fons fets a la mida de les necessitats de l'home europeu o occidental. Però el punt de vista multicultural i comunitari tampoc no tenia la solució adequada. En insistir en la importància de la comunitat, de les identitats culturals i de la pertinença, posava el carro davant dels bous. Tenia més interès a preservar comunitats o cultures que a abordar els problemes de les persones. La devoció per la multiculturalitat va ser fervorosa, però aviat ens vam adonar que tenia esclerxes greus. Era imprescindible, sense cap dubte, reconèixer certes diferències «culturals», però sense oblidar al mateix temps la necessitat de cohesionar i integrar tothom almenys en un projecte, uns valors o uns ideals comuns. Aquest primer fracàs, si més no d'un concepte, ens va dur a substituir la multiculturalitat per la interculturalitat, un punt de vista molt més relacional i integrador, que senyala les diferèn-

cies però també la dinàmica que ha de contribuir a aplegar-les en el si d'una realitat que no és exclusiva de ningú, sinó que hem de construir entre tots.

Tot i així, la interculturalitat no evita que seguim parlant més de cultures que de persones. La pregunta que vull plantejar en aquestes pàgines és la de si la fixació en les identitats culturals i les seves diferències ens ajuda veritablement a avançar cap a un equilibri més just, és a dir, si ens serveix per progressar cap a una més gran i satisfactòria igualtat d'oportunitats. Ho diré amb una pregunta diferent: l'atenció a la diversitat serveix a la igualtat? O més aviat contribueix a emfasitzar la diferència, a bastir guetos i col·lectius separats d'un conjunt que, comptat i debatut, és el que indica on rau la normalitat?

És cert que, d'entrada, el reconeixement de les diferents cultures pot ser considerat com una manera més de lluitar per la igualtat. La descolonització va ser l'instrument perquè els pobles colonitzats comencessin a reivindicar els drets fonamentals. Ara bé, «cultura» és una paraula que, perquè vol dir moltes coses, no diu gairebé res. La cultura és la llengua, els costums, la religió, el dret. Reclamar el valor i l'autenticitat d'una cultura en la seva totalitat, i no d'aspectes particulars d'aquesta, significa voler preservar la integritat d'una tradició que sobretot ha de ser protegida del canvi. Com més elements tradicionals té la cultura i més impermeables als canvis es mos-

tren, més forta sembla la identitat del grup. En definitiva, els drets culturals es tornen prioritaris davant l'interès o la voluntat d'unes persones de continuar parlant una llengua o mantenir uns costums. L'objectiu d'igualar les cultures oblida que les persones seguiran sent desiguals perquè el reconeixement —gairebé sempre només jurídic o formal— d'un grup minoritari no sempre garanteix el reconeixement real de tots i cadascun dels membres del grup. Això per no parlar d'un altre problema que ara deixo de banda i és la pretesa homogeneïtat interna dels grups en qüestió i la possible vulneració de drets individuals quan el que es prioritza són drets col·lectius.

Les polítiques d'igualtat haurien de tenir un objectiu primordial: evitar que es formin bosses de pobresa. Perquè, no ens enganyem, el que més discrimina i fa desiguals els diferents són les diferències derivades de la renda, no les diferències culturals. Una persona rica es mou en llibertat vagi on vagi, independentment de quin sigui el color de la seva pell, la seva religió, el gènere o les tendències sexuals. La capacitat per actuar i relacionar-se queda intacta, els diners li acaben obrint qualsevol porta. Ho ha reconegut fa poc l'exministra francesa Simone Veil en un informe encarregat pel seu govern per tal d'estudiar les mesures necessàries per aconseguir la integració racial en la societat francesa. La resposta de Veil és clara i precisa. Diu que els criteris que cal tenir en compte han de ser econò-

mics i socials, no culturals. Perquè són les desigualtats econòmiques i socials les que de veritat discriminen.

És el que em fa pensar que, en comptes d'insistir una vegada i una altra en el dret a la diferència, potser el que caldria és garantir el dret a la indiferència. No és un privilegi ser diferent, especialment quan les persones el que anhelan i busquen per sobre de tot no és tant que se'ls reconeguin uns trets diferencials, sinó poder gaudir dels avantatges que tenen precisament els que no són com ells. La diversitat per ella mateixa no crec que sigui un valor. Ho serà en la mesura que les persones la prioritzen i malden per mantenir costums i valors singulars. Ara bé, la millor mesura perquè cadascú pugui preservar les diferències que estima i amb les quals s'identifica és que li sigui atorgada la capacitat econòmica i social per fer valer la diferència en qüestió. Abans que res cal garantir el dret a la indiferència: que qualsevol ciutadà sigui vist com qualsevol altre. Si més no, aquest hauria de ser el primer pas.

De fet, el que estic defensant és la universalitat d'unes exigències mínimes, que han de valer per a totes les cultures, independentment d'allò que les fa diverses. Si ens hi fixem bé, l'atenció a la diferència sempre acaba sent quantitativa: quin tant per cent de negres, magribins, dones, persones amb discapacitat... hem d'afavorir? És un tema de discriminació positiva, una mesura que pot arribar a corregir i

superar certs desequilibris, però que també pot tenir, i de fet ha tingut, efectes perversos, que acaben produint més hostilitat, més ressentiment i divisions més profundes. L'imperatiu de l'equitat es formula dient que s'ha d'afavorir els menys afavorits. Però intentar-ho amb sistemes de quotes no sempre és la manera més fina per considerar les causes reals de les discriminacions, aquelles que fan que els fills de les famílies amb rendes més baixes fracassin a l'escola, tot i que, aparentment, han tingut les mateixes oportunitats que tots els altres.

En uns temps marcats per la globalització, ens agradi o no, la tendència més assenyada hauria d'anar dirigida a descobrir què és el que tenim en comú, què ens uneix, més que no pas què ens distingeix o ens separa dels uns dels altres. Un dels problemes al qual s'enfronten les democràcies liberals és la dificultat que aquestes democràcies tenen per construir ciutadania, per aconseguir que les persones no visquin només de cara als seus interessos privats, sinó que també prenguin en consideració l'interès comú, el de la societat en el seu conjunt. Un estat de dret garanteix a les persones uns béns bàsics, que són el germen de la igualtat d'oportunitats. Aquesta garantia, però, demana com a contrapartida que el ciutadà se senti també obligat envers la col·lectivitat, utilitzant correctament el que és públic i de tothom. És cert que el valor més sagrat és el de l'autonomia personal,

la llibertat per fer i decidir cadascú pel seu compte i d'acord amb una escala de valors i prioritats que no necessàriament és compartida per tothom. Però també ho és el que va dir amb claredat Kant: perquè tothom pugui ser lliure cal tenir unes normes comunes. El dret és el garant de les llibertats individuals.

Des d'aquest punt de vista, des d'una concepció de l'autonomia individual que ha acabat sent el dret més bàsic, no té gaire sentit el concepte de «ciutadania multicultural», ni d'una ciutadania que vulgui fer valer per sobre de tot la pertinença cultural. Ser ciutadà consisteix a veure's com a subjecte d'uns drets fonamentals, dels quals deriven també uns deures i un compromís social. El problema que cal considerar és com determinem quins han de ser aquests drets i com els anem

interpretant perquè no acabin sent fruit de la dominació d'uns sobre els altres.

L'atenció a les diferències culturals ha estat una reacció contra la dinàmica unificadora dels estats nació i contra un pensament filosòfic bastit sobre la unitat de la raó. Però el rebuig a l'anhel d'universalitat ha decantat excessivament la balança cap al relativisme. El repte que ara tenim és trobar un equilibri correcte entre el que ha de ser reconegut com a universal i el que pot ser relatiu. Els principis i valors més universals poden ser-ho perquè són abstractes. L'abstracció, però, amaga el conflicte que l'aplicació dels drets troba en la pràctica. Va o no va contra la igualtat el vel islàmic? El dret universal a l'educació —a una educació determinada i concreta— és contrari a la

llibertat per decidir l'educació dels fills? Tant l'ètica com la política s'han d'esforçar per respondre aquestes preguntes, sense renunciar als drets fonamentals ni a algunes de les diferències culturals. L'art de la democràcia consisteix a afinar els procediments per arribar a acords i prendre decisions col·lectives. És a dir, consisteix en la capacitat per equilibrar els diferents drets i establir les prioritats pertinents en cada cas. Una societat no pot prosperar sense un bé comú al voltant del qual es cohesionin els ciutadans. Un bé superior als ideals patriòtics, religiosos, culturals o individuals. Aquest és el repte de les societats que ara en diem interculturals. Amb les paraules de Zygmunt Bauman, el repte són «moltes cultures i una sola humanitat».

